

Sonja Hukantaival

Rakennuskätköjen tutkimus osana ”kansanuskon arkeologiaa”

Lectio praecursoria, 12.11.2016

Usein me arkeologit olemme epävarmoja tutkimustemme yhteiskunnallisesta merkityksestä. Tämä johtuu toki enemmän omasta vaatimattomuudestamme kuin tällaisen merkityksen puuttumisesta.

Sain jokin aika sitten sähköpostiviestin, jossa oman tutkimukseni anti tavalliselle nykypäivän suomalaiselle tuli näkyviin. Minulle ennestään tuntemattoman köyliöläisen miehen viesti alkoi näin:

”Luin tänään huojentunein mielin Rakennuslehestä tutkimustasi käsitelleen artikkelin. Se selväjärkeisti useita 1907 rakennetun taloni korjauksissa esiin tulleita outouksia.”

Mies jatkoi kertomalla talonsa useista kätkölöydöistä, ja siitä, miten hän oli esimerkiksi talonsa kattotuolista lampaan kallon löytäessään ”peljästynt kunnolla tutkiessaan omissa aatoksissaan sivuvintin romuja, kun perimmäisestä nurkasta paljastui jatkoroikan valossa kattotuolin hirren alta tuijottava tyhjä silmäkuoppa.”

Viestinsä mies lopetti toteamalla odottavansa mielenkiinnolla väitöskirjaani, ja harkitsevansa sen jälkeen veisikö tuohikontillisen hevosenkenkiä takaisin perusmuurinsa viereen.

Väitöskirjani käsittelee rakennuksiin tarkoituksellisesti kätkettyjä esineitä.

Tällainen tapa jatkuu vielä nykypäivänäkin peruskiviseremonian muodossa, mutta voidaan sanoa, että perinteisessä muodossa tapa on hävinnyt 1900-luvun ensimmäisen puoliskon aikana. Siksi valitsin tutkimukseni ajallisen rajauksen loppupisteeksi vuoden 1950. Moni meistä saattaa hyvinkin asua talossa, johon on tehty perinteisiä kätköjä. Edellä mainittu viesti osoittaa, että tavan tunteminen lievittää löytöjen mahdollisesti aiheuttamaa hämmennystä.

Tutkimukseni aikarajauksen alku, noin vuosi 1200, on enemmän mielivaltainen, sillä se ei liity mihinkään havaittuun muutokseen itse kätköperinteessä. Muualla Skandinaviassa tutkimukset ovat osoittaneet, että rakennuksiin kätkettiin esineitä jo kivikaudelta lähtien. Suomessa esihistoriallisten rakennusjäänteiden löytyminen on harvinaista, joten tältä osin kuva on vielä epäselvä. Tutkimukseni osoittaa, että rakennuskätköperinne oli täällä tunnettu ainakin keskiajan alusta alkaen. Valitsin keskittyä tutkimuksessani nimenomaan Suomen historialliseen aikaan, sillä näin saisin arkeologisten löytöjen lisäksi monipuolisemman aineiston käyttöön.

Erityisesti runsas kansanperinneaineisto osoittautui työni kannalta tärkeäksi. Suomen maaseutukylissä kiersi 1800-luvun loppupuolella ja 1900-luvun alussa kansanperinteen kerääjiä haastattelemassa ihmisiä heidän tavoistaan ja uskomuksistaan. Tämän valtavan ponnistuksen tuloksena meillä on todella laajat ja hienot kansanperinnekoelmat arkistoissa.

Esimerkiksi Varsinais-Suomessa, entisessä Askaisten kunnassa¹, tunnettiin seuraavanlainen tapa:

Navetan tai tallin kynnyksen alla tai itse kynnyksessä on ennen pidetty pientä elohopeapulloa, sillä noita ei sellaisen kynnyksen yli pääse. (SKMT IV, 1: I, 256 §.)

Kansanperinneaineisto kertoo melko kattavasti Suomessa tunnetusta rakennuskätköperinteestä keruuajankohtanaan. Koska ihmiset ovat kertoneet kätkettävään esineen ja sen kätköpaikan lisäksi myös tavan merkityksistä, tämä aineisto mahdollistaa arkeologisten tulkintojen koetteluun. Arkeologillehan paljastuu parhaimmillaankin vain kätketty esine ja sen kätköpaikka.

Kansanperinne valottaa myös kätkötavan taustalla vaikuttanutta maailmankuvaa. Vielä sata vuotta sitten suomalaisten maailmankuva erosi nykyisestämme huomattavasti: Maailmassa vaikutti erilaisia tuonpuoleisia, eli tavallisessa arjessa näkymättömiä, voimia, joiden kanssa tuli tulla toimeen. Voimakasta negatiivisista tunteista saattoi seurata konkreettisia vahinkoja. Naapurikateudesta aiheutunut noituus uhkasi kotitalouden varallisuutta ja onnea. Tästä maailmankuvasta on alitajunnoissamme kaikuja jäljellä, minkä takia menneisyyden tutkimus on kuin laskisi nykyajan psykoanalyytikon sohvalle.

Rakennuksen rajoille, ja varsinkin kynnyksen alle, piilotetun voimallisen esineen uskottiin estävän pahojen vaikutusten pääsy sisään rakennukseen. Karjasuojat oli erityisen tärkeä suojella tällaisella kateellisen naapurin pahennusta estävällä kynnyskätköllä. Sen sijaan uunin alle kätketyn hevosenkalon uskottiin karkottavan talosta syöpäläiset. Raha taas voitiin panna nurkan alle uhriksi kodinhaltialle, joka huolehti kotitalouden onnesta.

Niitä maailmankuvan aineksia, jotka eivät sovi sen enempää mekanistisen maailmankuvan kuin valtauskonnonkaan muottiin, on tavattu kutsua kansanuskoksi. Käytännössä toki ihmiskokemus on kokonaisuus, josta eri osien rajaaminen erillisiksi yksiköiksi on aina keinotekoisia.

Kattavuudestaan huolimatta arkistoaineistot valottavat kansanuskon ilmiöitä vain aineettomasta näkökulmasta, kertomuksina ja muisteluina. Ihmiskokemuksen rikkaudesta jää aineellinen todellisuus tämän aineiston saavuttamattomiin.

Aineellisen kulttuurin näkökulma on arkeologian erityistaito. Kansanuskon ilmiöiden havaitseminen arkeologisesta yhteydestä on kuitenkin suhteellisen uutta. Arkeologisella kaivauksella kansanuskon merkkien tunnistaminen on usein haasteellista. Kätketyt esineet voivat olla pieniä, kuten rahat, tai maassa hajoavia, kuten eläinten luut. Esineet ovat myös tavallisesti varsin arkisia: veitsiä, kovasimia, tuluksia. Usein vain niiden erikoinen löytöpaikka kertoo esineiden erityisestä merkityksestä. Joskus tulkinta on helpompi tehdä, kuten silloin kun tuliskan perustuksesta löytyy suuren kotieläimen kallo. Sen sijaan seinänperustuksesta löytyvä yksittäinen kolikko on saattanut vierähtää sinne rakentajan taskusta vahingossakin.

Esineitä on kätketty rakennuksessa tiettyihin paikkoihin. Siksi kaivauksilla on syytä kiinnittää erityistä huomiota rakennuksen nurkkiin, tulisijarakenteisiin ja kynnyksiin. Kätköjä voi olla myös useita samassa rakennuksessa. Esimerkiksi Turussa Pinellan tontin kaivauksilla vuonna 2010 tutkitussa 1600-luvulle ajoittuvassa kellarikokonaisuudessa havaittiin useita kätköjä: portaikon pieleen oli muurattu raha, portaiden alle laitettu jäniksenkäpälä ja kaksi rahaa, kynnyksen alle sian torahammas ja nurkkaan halkaistu nautan kallo (kuva 1).

Arkeologia tuo kansanuskon tutkimukseen konkreettisten löytöjen lisäksi ajallisen ulottuvuuden. Kansanusko on ollut elävää perinnettä, ei paikalleen jämähtäneitä sääntöjä. Kätkölöydöt kertovat tavan ilmenemismuodoista tiettynä ajankohtana. Tulevaisuudessa, uusien löytöjen tultua päivänvaloon, on ehkä mahdollista nähdä laajempia ajallisia kehityssuuntia perinteen muodoissa.

Kansanuskon arkeologian haasteisiin kuuluu se, että taikoihin ja muihin rituaaleihin käytetyt esineet eivät välttämättä olleet ulkoisesti arkiesineistä poikkeavia. Esineiden erityinen, rituaalinen merkitys syntyi

Kuva 1. Turussa vuonna 2010 tutkitussa 1600-luvulle ajoituvassa kellarissa havaittiin useita kätköjä: portaiden alle oli laitettu jäniksenkäpälä ja kaksi rahaa (1), portaikon pieleen oli muurattu kolmas raha (2), kynnyksen alla oli sian torahammas (3) ja nurkassa halkaistu naudan kallo (4). (Kuva: S. Hukantaival.)

toiminnassa: Samaa veistä voitiin käyttää arkielämässä leivän leikkaamisen ja erityisemmässä tilanteessa taikojen tekemiseen. Kätköön päätyneet esineet toki jäivät rituaalikäyttöön, suojelemaan rakennusta pahanthahtoista aikeilta ja onnettomuuksilta.

Näen kansanuskon arkeologian merkityksen arkeologialle yleisemmin juuri siinä, että se auttaa meitä ymmärtämään, että menneisyydessä ihmiset kokivat aineellisen maailmansa hyvin eri tavalla kuin me nyt. Siinä missä me näemme vaikkapa kirveen tai ihan pelkän luonnonkiven, menneisyydessä on voitu nähdä aktiiviseen toimijuuteen pystyvä voimallinen esine.

Sammakkoarkku on esimerkki vähemmän arkisesta voimallisesta esineestä. Puusta veistettyjä pienoisoruomisarkkuja, joiden sisällä on sammakko, on löytynyt useasta suomalaisesta kirkosta kätkeä lattiaan tai seinän sisään (kuva 2). Tämäkin erikoinen ilmiö kuvataan kansanperinneaineistossa. Kyseessä ei suinkaan ole rakkaan lemmikki-sammakon haudaus pyhään paikkaan, vaan huomattavasti karumpi merkitys.

Sammakkoarkkutaika tehtiin kun jonkin pahan onnettomuuden uskottiin olevan noituudella aiheutettu, mutta pahantahtoisen ihmisen henkilöllisyys oli tuntematon. Monimutkaisen rituaalin avulla noidan olemus

siirrettiin sammakkoon. Sammakon hautaamisesta kirkkoon tai kirkkomaalle aiheutui noidan kuolema. Tämän rituaalin uskottiin olevan sinänsä turvallinen, että se vaikutti ainoastaan syylliseen noitaan, syytön ei voinut vahingossa kärsiä. Sammakko tosin voisi olla eri mieltä.

Kirkko, virallisen uskonnon pyhänä paikana, ei ollut vieras kansanuskollekaan. Liian helposti voimme ajatella, että kristinuskon opetukset ja kansanusko ovat toisiaan pois-sulkevia. Kristinuskolla oli kuitenkin tärkeä osansa ihmisten maailmankuvassa, vaikka sen oppeja täydennettiin ihmisten omilla tulkinnoilla ja arkielämän haasteisiin liittyvillä rituaaleilla.

Kuopion alueella sammakkoarkkurituaaleja tehtiin vielä aivan 1900-luvun alussa. Nykyajan maailmankuvalla varustetun länsimaalaisen voi olla hyvin vaikea ymmärtää tämänkaltaisten tapojen logiikkaa. Taikojen syy-seuraussuhde on erilainen kuin mihin olemme totuneet. Ainakaan tietoisesti. Se, että maaginen ajattelutapa ei ole kuitenkaan mihinkään hävinnyt, käy ilmi, kun tutustuu vaikkapa mainonnan käyttämiin tehokeinoihin. Syy-seuraussuhde huulipunaa ostamisen ja auringonpaisteen välillä on ehkä jopa vaikeammin selitettävissä kuin perinteisten taikojen kausaliteetti. Sammakkoarkkutaikas-

Kuva 2. Turun tuomiokirkosta löydyntä miniatyyriarkku, jonka sisällä oli sammakko. (Kuva: S. Hukantaival.)

sa noidan kuolema aiheutui jäljittelemällä hautajaisia, joissa sammakko edusti noitaa. Tällä uskottiin olevan todellista vaikutusta maailmaan, aivan kuten vihaisilla ja kateellisilla ajatuksilla tai sanoilla. Ihan tuulesta temmattu jälkimmäinen uskomus ei toki ole: tiedämmehän, että riitaisat sosiaaliset suhteet aiheuttavat monenlaista stressiä.

Kansanuskon arkeologinen tutkimus ei ole irrallinen alansa, vaan osa suurempaa kokonaisuutta. Uskontoarkeologia on aikaisemmin pitkään ollut tutkimuksen marginaalissa ja joutunut perustelemaan olemassaoloaan. Syyt tähän ovat moninaiset, mutta ne voidaan yksinkertaistaa kahteen päätekijään: toisaalta uskonnon on ajateltu olevan vain ihmisen mielen sisäinen asia, ja siksi arkeologian saavuttamattomissa, ja toisaalta uskontoa on pidetty sopimattomana tai epäkiinnostavana tutkimuskohteena usein luonnontieteitä ihailleelle arkeologialle.

Silti kaikkein tunnetuimmat arkeologiset kohteet Egyptin pyramideista Stonehengen ovat nimenomaan uskonnon innoittamia monumentteja. Aivan viimeaikoja lukuun ottamatta suurimmat ihmisen rakennusponnistukset ovat liittyneet uskonnonharjoittamiseen. Uskonto ei siis rajoitu ihmisten mieliin, vaan se ilmenee aineellisesti monin tavoin.

Uskontoarkeologia on pikkuhiljaa vahvistunut ja nykyään tutkimuksia on jo runsaasti. Suomen arkeologiassa kehitys on kulkenut hiukan jälkijunassa, mutta täälläkin

aihepiiriin kuuluvia tutkimuksia on tekeillä yhä enemmän. Uskonnota ihmiselämän ilmiönä on tullut vakavasti otettava tutkimusaihe arkeologillekin.

Puhuttaessa uskonnosta ja kansanuskosta, on hyvä muistaa, että nämä sanat ovat suomenkielessä melko uusia keksintöjä. Sanan ”uskonto” keksi 1800-luvulla suomalaisuusmies Paavo Tikkanen (Itkonen 1990). Tätä ennen tunnettiin toki latinasta periytyvä ruotsinkielen ”religion”. Latinankielen sanaan ”religio” ei kuitenkaan liity uskomisen merkitys. Sen sijaan sanan taustalla on ihmisten kokoontuminen harjoittamaan perinteisiä menoja (Hoyt 1912). Yhteisöllisyys ja toiminta ovat siis uskomisen sijaan keskiössä. Tikkaaseen oli selvästikin vaikuttanut luterilainen perinne, jossa ihminen kelpaa Jumalalle kun hän uskoo.

Mitä sitten oikeastaan uskonto on? Nykyään helposti ajattelemme, että uskonto on jotain tavallisesta elämästä erotettua; jotain jolla ei juuri ole yhteyttä käytännön asioihin. Ennen maailmankuvan jakautumista mekanistiseen ja hengelliseen maailmaan, uskonto, sellaisena käsitteenä kuin me sen nyt tunnemme, oli tarpeeton sana. Kyse on siitä miten maailma on syntynyt, miten se rakentuu, miten se toimii ja miksi me olemme täällä tätä kaikkea ihmettelemässä.

Kyse on ihmiselämän aivan peruskysymyksistä. Kuten fyysikko David Bohm on asian ilmaissut, uskonto liittyy ihmiselämään kokonaisuutena:

[...] *religion is concerned primarily with the wholeness of life, as well as of the universe, of humanity, of the individual, and so on [...]* (Bohm 1985: 125).

Tämän ”maailmankokemuksen” väheksyminen ihmisyyden tutkimuksessa ei olisi-kaan helposti perusteltavissa. Mutta, jos uskonto voidaan määritellä näin laajasti, miksi ylipäättään puhua uskontoarkeologiasta? Olen itse käyttänyt tutkimuksessani rajatumpaa uskonnon määritelmää. Tässä sanalla viitataan niihin maailmankuvan osiin, joissa – mekani- nistisen maailmankuvan näkökulmasta – on jokin yliluonnollinen toimija, kuten jumala, haltiolento tai noita. Näen asian niin, että arkeologiassa vielä toistaiseksi jätetään nämä, tieteen-tekijän maailmankuvalle epäsovinnai- set, osat liian helposti kokonaan tutkimuksen ulkopuolelle, jos niiden huomioimista ei erik- seen korosteta.

Rakennuskätköt selittyvät siinä maail- mankuvassa, jossa noituuden uhka oli todelli- nen, ja siltä suojautuminen oli elonjäämistaito. Noita saattoi olla kuka tahansa pahantahtoi- nen yhteisön jäsen, mies tai nainen. Onkin ilmeistä, että kätköt liittyvät erityisesti varal- lisuuserojen ja muiden jännitteiden aiheutta- maan sosiaaliseen paineeseen. Kätköissä on silti erilaisia merkityssisältöjä. Yhteistä niille on kuitenkin se, että ne liittyvät ihmisten ar- kisiin haasteisiin: syöpäläisten karkotukseen, terveyteen, onnettomuuksien torjuntaan, ih- missuhteisiin ja yleisesti onneen.

FT Sonja Hukantaival esitti väitöskirjansa *“For a witch cannot cross such a threshold!” Building concealment traditions in Finland c. 1200–1950* julkisesti tarkastettavaksi Tu- run yliopistossa lauantaina 12.11.2016. Vastaväittäjänä toimi dosentti Peter Carelli Lundin yliopistosta ja kustoksena professori Jussi-Pekka Taavitsainen Turun yliopistosta.

Väitöskirja on julkaistu sekä painettuna että sähköisenä:

Hukantaival, S. 2016. *“For a witch cannot cross such a threshold” – Building conceal- ment traditions in Finland c. 1200–1950. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae XXIII.* Suomen keskiajan arkeologian seura, Turku. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-67329-9-2>.

sonja.hukantaival@utu.fi

Bibliografia

- Bohm, D. 1985. Fragmentation and Wholeness in Religion and Science. *Zygon* 20 (2): 125.
- Hoyt, S. F. 1912. The Etymology of Religion. *Journal of the American Oriental Society* 32: 126–29.
- Itkonen, T. 1990. Toimivia välineitä. Paa- vo Tikkanen suomen kielen kehittäjä- nä. *Kielikello –kielenhuollon tiedotus- lehti*. <http://www.kielikello.fi/index.php?mid=2&pid=11&aid=823>.
- SKMT IV, 1. 1933. *Karjataikoja 1*. A. V. Ran- tasalo (toim.) Suomen Kansan Muinaisia Taikoja IV. SKS, Helsinki.

Loppuviite

- 1 Askainen kuuluu nykyään Maskuun ja Naantaliin.